

e-mail: lo.tkach@gmail.com
tetiana_chyshevskaya@ukr.net

УДК 821.161.2Котляревський:811.161.2'374«18/19»

Ткач Людмила Олександрівна,
доктор філологічних наук, професор

Чижевська Тетяна Василівна,
студентка III курсу,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ТВОРИ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Пам'ятки українського словникарства першої половини XIX ст. – передусім російсько-українські словники П. Білецького-Носенка, М. Закревського – засвідчують нерозривний зв'язок лексикографії цього періоду з творами І. Котляревського.

Порівняно невеликий українсько-російський глосарій (близько 1000 слів), що його Й. Каменецький склав до перших трьох частин «Енеїди», має ознаки, характерні для контрастивного словника з елементами лінгвокраїнознавчого, етимологічного словників. Ця праця активізувала мовну свідомість ентузіастів словникової справи – О. Павловського, І. Войцеховича та ін. – і фактично послужила каталізатором того справді великого культурного руху, що в умовах бездержавності українського народу піднісся до створення фундаментальних лексикографічних праць – перекладних словників Є. Желєхівського і С. Недільського (1886), М. Уманця (Комарова) і А. Спілки (1893–1898), Б. Грінченка (1907–1909).

Ключові слова: Іван Котляревський, лексикон «Енеїди» І. Котляревського, українська лексикографія XIX ст., Іван Войцехович, Павло Білецький-Носенко, Микола Закревський.

Liudmyla Tkach,
Doctor of Philology, Professor;

Tetyana Chyzhevskaya,
3rd year student
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

WORKS OF IVAN KOTLYAREVSKY AND UKRAINIAN LEXICOGRAPHY OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES

Sources of Ukrainian vocabulary of the first half of the XIX century – first of all, the Russian-Ukrainian dictionaries by P. Biletsky-Nosenko, M. Zakrevsky – confirm the inseparable connection of the lexicography of this period with the works of I. Kotlyarevsky. The relatively small Ukrainian-Russian glossary (about 1,000 words), compiled by J. Kamenetsky for «Eneida», has features characteristic for a contrasting dictionary with the elements of ethnolinguistic and etymological dictionaries. This work intensified the language consciousness of dictionary enthusiasts – O. Pavlovsky, I. Vojtechovych and others – and in fact served as a catalyst for the truly great cultural movement that, in the conditions of statelessness of the Ukrainian people, rose to the creation of fundamental lexicographical works – translated dictionaries by E. Zhelekhivsky and S. Nedilsky (1886), M. Umanets (Komarov) and A. Spilka (1893–1898), B. Hrinchenko (1907–1909).

Key words: Ivan Kotlyarevsky, lexicon from I. Kotlyarevsky's «Eneida», Ukrainian lexicography of the XIX century, Ivan Vojtechovych, Pavlo Biletsky-Nosenko, Mykola Zakrevsky.

Від часу появи перших трьох частин перелицьованої «Енеїди» І. П. Котляревського в 1798 р. минуло понад 200 років. Повне видання поеми, для якого автор відредагував перші чотири частини та додав п'яту й шосту, побачило світ уже по смерті письменника (О. Волохінов, якому І. Котляревський продав авторські права на свій твір, видав його в Харкові в 1842 р.). Це – чималий період, за який відбулося становлення нової української літературної мови та її розвиток до рівня стилістично досконалої, соціально повнофункційної мови, з багатющим виявом стилів і жанрів художнього письменства. Та попри це постать І. Котляревського та його творча спадщина не віддаляється від нас, а навпаки – прочитується по-новому, розкривається новими гранями. До перекладів «Енеї-

ди» І. П. Котляревського російською, чеською, польською, білоруською, болгарською, які з'явилися в другій половині ХХ ст., додалися переклади німецькою, англійською, грузинською мовами, нові переклади польською, що побачили світ від початку ХХІ ст. До новітніх аспектів дослідження творчості І. Котляревського вдаються і представники наукової молоді (див. працю Галини Урбанович з галузі перекладознавства [10]), і визнані авторитетні літературознавці (див. монографію Євгена Нахліка [9]).

Що ж до мовознавчих зацікавлень, то й у цій галузі спостерігаємо тривалу традицію вивчення мовних джерел «Енеїди» (праці Юрія Шевельова, Костя Кисілевського, Лариси Масенко та ін.).

Ю. Шевельов, чия розвідка про мову творів І. Котляревського, була першою працею концептуального характеру, відзначив, що «з творчістю Котляревського вперше в друковану літературу і літературну мову входять народність, фольклор, причому входять міцно, входять назавжди, – подія колосальної ваги і масштабу» [11, с. 7]. В уживанні лексики конкретного змісту, зокрема – побутової, «для Котляревського основне – не живописання предметів, а називання їх, перелік самих слів, ефект, справлюваний не так речами, як словами, <...> основне для нього – грудки слів, списки їх, аромат самої мови. І через це він не спинається здебільшого на одному якомусь слові, не супроводжує його кольоровими або якимись іншими епітетами, не затримується на ньому, а громадить слово за словом, назву за назвою, впливаючи на читача самим накопиченням, самими розміром цих списків» [11, с. 30]. Щодо багатства синоніміки «Енеїди» Ю. Шевельов висловив таку ідею: «А що, якби зібрати з усього твору синоніми до таких понять, як *їсти*, *бити*, *вмерти*, *убити*, *іти* тощо? Це був би цілий словник. Демонстрування багатства, різноманітності і різнобарвності синоніміки селянської лексики становить дуже важливий елемент всієї стилістичної системи «Енеїди» і зокрема її гумору [11, с. 21].

За нашими спостереженнями, у «Словнику синонімів української мови» [1], що його уклав Андрій Багмет (1887 – 1966), український фольклорист, письменник, лексикограф, педагог, загалом міститься близько 400 цитувань творів І. Котляревського. Зокрема, у гнізді синонімів до стрижневого дієслова **бити** такі цита-

ти-ілюстрації подані при словах *гатити*, *кулачити*, *локишити*, *полосити*, *пороти*, *потрошити*, *тасувати*, *товкти*, *тріснути чим*, *хвись[нути]*; при описових зворотах *вліпити макогона*, *дати ки-селя*, *дати ляща*, *спекти ляща*, *дати перечосу*, *дати прочухана*, *дати хльосту*, *дати перцю і маку*, *дати субітки*, *дати табаки*, *мечем*, *докласти воза*, *завдати прасу*, *ребра полічити*, *супонити* тощо.

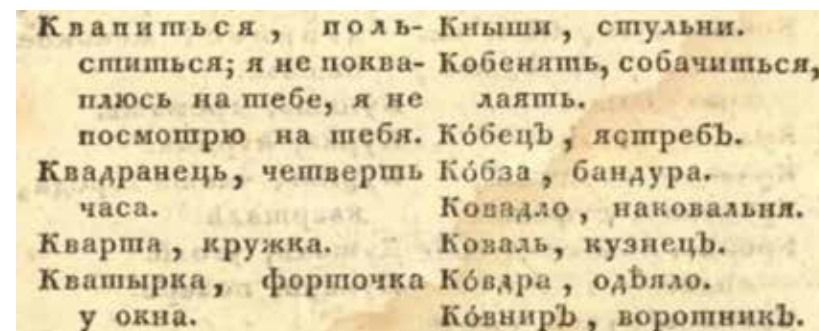
Свого часу К. Кисілевський подав спробу системного переліку засобів, якими послуговується Котляревський як класик і оригінальний творець українського бурлеску: «Котляревський вибрав для своєї мети із живої мови свого часу, тобто з мови Полтавщини, з мови села, вулиці, коршми, передмістя, бурсацького і шкільного жаргону, з латино-українських макаронізмів – такі слова і фрази, що вважали саме тоді за найбільш досадні експресії, за найкращі спонуки до сміху і глуму,.. <...> Тільки українське народне словництво, тільки український гумор міг дати Котляревському потрібну різноманітність синонімічних і омонімічних відтінків та символічних тонкощів» [6, с. 101; уперше праця К. Кисілевського оприлюднена як доповідь на конференції Мовознавчої групи Української Вільної Академії Наук у вересні 1946 р. в м. Байроті (Німеччина)].

У статті Л. Масенко про І. П. Котляревського в енциклопедії «Українська мова» подана загальна характеристика мови «Енеїди»: у творі налічується близько 7 000 слів; найширше представлена етнографічно-побутова лексика: назви одягу, їжі, житла, хатнього інтер'єру сільськогосподарських знарядь, народних ігор, назви спорідненості і свояцтва тощо; багата синоніміка (напр., **їти – ходити**): *волочитися*, *почухрати*, *попхатися*, *причвалати*, *побрести*, *лізти*, *уплітати*, *прискочити*, *влизнути*, *швендювати*, *мандрувати*, *приплентатися*, *чкурнути*, *покотити*, *пертися*, *скитатися*, *сунутися*, *пороснути*, *копирснути* та ін.); широко представлена народна фразеологія; мова поеми цілком орієнтована на усне мовлення; народнорозмовна стихія виявляється також у певних словотворчих особливостях власних назв (*Еней-ечк-о*, *Анхиз-енк-о*, *Лавися*) тощо [8, с. 277–278].

У дотеперішніх працях про мову творів І. Котляревського лише побіжно згаданий українсько-російський глосарій, поданий у перших виданнях «Енеїди» [12]. Він містив 972 слова, до яких у 3-ому виданні «Енеїди» 1809 р. додали ще 153 нових слова. У цьому словнику зібрано переважно «сутоукраїнські слова, термінологічні вислови з обсягу української культури й чимало чужих слів, уживаних у XVIII ст. на Україні (*худеля, балка, ковтки, ланці, злидні, варенуха, свита, ринка, колиска, вітряк, дармоїд, зовиця, каплиця, деркач, товкач, рада, знахор, цебер, цвинтар, гринджоли, гудзики, дзвониця, малахай, гаріль, тімаха, цера, гаркуша* і т. д.)» [7, с. 222; уперше праця опублікована 1947 р. в тижневику «Час» (м. Фюрт, Німеччина)].

У працях з історії української лексикографії цей словник-глосарій має загалом позитивну оцінку: «невеликий, але цінний своїм змістом; він сповняв на протязі 20-ти років і ще й пізніше велике культурне завдання, аж доки не появились подібні словнички Павловського, Цертелєва, Войцеховича» [7, с. 222]; «невеликий розміром і складений в основному до тексту «Енеїди», словник Котляревського цінний не тільки як перший українсько-російський словник з реєстром лексики нової української літературної мови: він став зразком для складання аналогічних словників при різних виданнях перших десятиріч XIX ст., а також дав матеріал для наукових досліджень з лексики східнослов'янських мов» [4, с. 43].

Щоправда, і З. Кузеля, і П. Горєцький вважали, що укладачем цього списку слів був сам І. Котляревський, проте вже достеменно відомо, що насправді ним був Йосип Каменецький (1750 – 1823), український та російський медик, автор правопису, коректури та словника до перших двох видань «Енеїди» (1798, 1808), помічник Максима Парпури (видавця).

Фрагмент сторінки

«Собрания Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ,..» (видання 1798 р.)

Цінність словника-глосарію до «Енеїди» (далі – *Словник*) полягає, на нашу думку, не тільки в самому переліку слів та значень, а в тому, що за цим переліком можна побачити принцип добору слів і форм, характерний для сучасних контрастивних словників: адже поданий у глосарії лексичний матеріал відображає характерні риси української мови, як-от:

1) фонетичні, фонетико-словотвірні особливості спільної лексики української та російської мов, напр.:

Загальні назви		Власні назви – народні форми особових імен	
Укр.	Рос.	Укр.	Рос.
Бджолы	<i>пчелы</i>	Гапка	Агафія
Бигъ	<i>Богъ</i>	Грицько	Григорій
Вже	<i>уже</i>	Олешко	Алексій
Вивци	<i>овцы</i>	Омелько	Емельянь
Видъ	<i>отъ</i>	Опанась	Афанасій
Винъ	<i>онъ</i>	Остап	Евстафій
Димъ	<i>домъ</i>	Стеха	Стефанида
Жовтый	<i>желтый</i>	Терешко	Терентій
Нижъ	<i>ножь</i>	Фесько	Феодосій
Ридъ	<i>родъ</i>	Харько	Захарій
Рій	<i>рой</i>	Юрко	Егорь
Спидъ	<i>изъ-подъ, сподъ</i>	Яцько	Яковь
Товкаты	<i>толкаты</i>		
Шавля	<i>шалфей</i>		

2) значну частину пояснюваних слів, до яких поданий лексичний еквівалент російської мови, становлять іменники на позначення конкретних предметів, порівняно менше – якісних прикметників, дієслів, службових слів, напр.:

Укр.	Рос.	Укр.	Рос.
Агрुсть	крыжовникЪ	Журба	печаль
Баряться	медлѣть	Журиться	печалиться
Бридикій	отвратительный	Засмальціованний	запачканный
Вапна	известка	Застромить	заткнуть
Высѣвки	отруби	Колыска	люлька
Гарбузь	тыква	Лижко	кровать
Гарний	пригожий, хороший	Мандрики	сырныя лепешки
Гилька	вѣтка	Оболонка	оконничное стекло
Глекъ	кувшинъ	Родзинки	изюмъ
Глива	баргамотъ	Палывода	проидоха
Глузовать	издѣваться	Панчохи	чулки
Годи	полно, довольно	Полунция	клубника
Гудзики	пуговицы	Праціовитый	трудолюбивый
Дбать	радѣть, приобретать	Пыка	роза
Драбина	лѣстница	Ставь	прудь
Дрибный	мѣлкій	Стеля	потолокъ
Дуже	очень	Схаменуться	опомниться
Дѣжа	квашня	Утѣкать	бѣжать
Дѣжка	кадушка	Хиба	развѣ
Жарты	шутки	Хилить	гнуть
Женихаться	амуриться	Хустка	платокъ
Журавлина	клюква		

Варто зазначити також, що переважна більшість слів, пояснених у *Словнику*, належить до частотної побутової лексики, що активно вживається в українській мові й дотепер.

В описовому перекладі назв реалій та в розкритті фразеологічних значень *Словник* має ознаки лінгвокраїнознавчого (етнолінгвістичного) словника, напр.:

Укр.	Рос.
Багно	лужа топкая
Баня	куполь, глава на церквѣ
Будынки	зданіе, господскій домъ
Бунчужный	блюститель бунчуга бывшихъ Малороссійскихъ Гетмановъ, знаменосецъ
Выступци	туфли
<i>попросить на выступци</i>	показать кому дверь
Вѣтрякъ	вѣтреная мельница
Гайдукъ	танцовать гайдука, танцовать въ присядку
Гапликъ	крючекъ у платья
Гаптовать	вышивать золотомъ или шелками
Глевтякъ	мякишь невыпеченнаго хлѣба
Голодрабець	оборвавшійся до нага
Голонцуіокъ	неоперившаяся птичка
Дзигармистеръ	часовой мастеръ
Дзигари	часы
Дукать	большая медаль, которую на шеяхъ носятъ Малороссійанки
Кажанъ	летучая мышь
Кваниться	польститься
<i>я не поквалюсь на тебе</i>	я не посмотрю на тебя
Клекотать	шипѣть во время кипѣнья
Кухликъ	простая глиняная кружка
Лижникъ	шерстяное покрывало
Мандрики	сырныя лепешки
Мшаникъ	мѣсто гдѣ пчелы содержатъ зимою
Никчемный	ни къ чему годный
Оболонка	оконничное стекло
Пантровать	прилѣжно за чѣмъ смотрѣть
Пилновать	Радѣть, прилѣжно за чѣмъ смотрѣть
Свинка	играть въ свинки – играть въ городки
Свита	кафтанъ сермяжнаго сукна
Стрѣха	навѣсъ у кровли
Сушки	сухіе крендели
Товаръ	кромѣ обыкновеннаго значить рогатий скотъ
Цьковать	травить собаками
Шляхъ	проѣзжая дорога
Чубить	за волосы драть
Шкварчатъ	говорится про сало, когда изъ него вытопливаютъ жиръ

Виразною рисою *Словника* є додаткова інформація про запозичену лексику, що майже в усіх випадках збігається з сучасними версіями іншомовного походження слів (як це подає академічний «Етимологічний словник української мови»), напр.:

Укр.	Рос.
Броварня	Нѣм. сл. Brauerey , пивоварня
Ганки	Нѣм. сл. Gänge , галерея, крыльцо, перила
Дяковать	Нѣмецкое слово, Danken , благодарить
Крамь	Нѣмецкое слово мѣлочные товары
Крейда	Нѣмецкое слово Kreude мѣль
Лантухъ	Нѣмецкое слово Landtuch , большіе куски толстого холста, употребляемаго въ деревенскомъ быту, наипаче для перевозки ржи, овса и пр.
Лихтарь	Нѣмецкое слово Leichter , подсвѣчникъ
Мусиньдзіовый	Нѣмецкое слово messingener , зеленой мѣди
Мусить	Нѣмецкое слово müssen долженствовать
Пляць	Нѣмецкое слово Platz , пустое мѣсто гдѣ прежде было жилище
Окуляры	Латинское слово, очки
Олія	Латинское слово, oleum , масло
Римарь	старое Нѣмецкое слово Riemer , сѣдѣльникъ
Смаць	Нѣмецкое слово Geschmack , вкусъ
Смалець	Нѣмецкое слово Schmalz , топленый жиръ
Турбовать	Латинское слово turbare , беспокоить
Хутро	Нѣмецкое слово Futher подбой, подкладка
Шановаться	Нѣмецкое слово Sich schonen , беречь себя, чтиться
Швендать	Нѣмецкое слово Sich wenden , обратиться куды, поплестись
Швидко	Нѣмецкое слово Geschwind , скоро
Шпетить	Нѣмецкое слово, Spotten , издѣваться
Шпуе [шпувати]	Нѣмецкое слово Speyen , плевать; говорится <i>море шпуе</i> море волнуєть
Шрамь	Нѣмецкое слово, Schraam , знакъ послѣ ранъ

Словник до «Енеїди», що мав елементи й етимологічного словника і показав, що складом запозичених слів українська мова відрізняється від російської, активізував зацікавлення контрастивною лексикою. З передмови Івана Войцеховича до його «Собрания словъ малороссійскаго нарѣчія» [3] стає зрозуміло, що укладач мав намір такий список слів (за зразком *Словника* до «Енеїди») допов-

нити. У *Словнику Войцеховича* чимало слів, що вжиті в «Енеїді» (хоч спеціальних покликань на цей твір чи на інші літературні джерела І. Войцехович не подає), напр.: іменники: *блясы точить* – *пустое говоритъ*; *барыло* – *боченокъ* (Varil. – Французское слово); *броварня* – *пивоварня* (слово Нѣмецкое); *ваганъ* – *деревянное блюдо*; *варенуха* – *простое вино, сваренное съ разными сухими плодами*; *граматка* – *букварь*; *грѣнка* – *ломоть хлѣба, засушенный въ печи* (отъ глагола: грѣть); *зверцадло* – *зеркало*; *дуля* – *большая груша*; *кавьяръ* – *соленая икра*; *каламаръ* – *чернилица* (слово Латин.); *кармазинъ* – *тонкое красное сукно*; *кварта* – *мѣра, штофъ, или крушка*; *кишеня* – *карманъ* (отъ Татарскаго слова *Киче*); *кошь* – *лагерь, станъ* (слово Татарское); *кунтышь* – *верхнее женское платье* (отъ Турецкаго слова; *контошь* – *епанча*); *лыхтаръ* – *подсвѣшникъ, шандалъ* (отъ Нѣм. слова *leichter*); *люлька* – *курительная трубка*; *моторный* – *проворный*; *муръ* – *каменная стѣна*; *рада* – *совѣтъ*; *ралець* – *подарокъ въ знакъ поздравленія*; *смаць* – *вкусъ* (слово Нѣмецкое); *шляхъ* – *большая дорога*; *шугалья* – *большая лодка*; *юрда* – *кушанье изъ избоинъ коноплянаго стѣмени*; *яловець* – *можжевеличникъ*; *яндолы* – *большая глиняная миска*; дієслова: *гельмовать* – *привязывать къ повозкѣ колесо такъ, что бы оно не могло вертѣться въ то время, когда надобно съгъзжать съ горы*; *жартовать* – *шутить, играть*; *коштовать* – *отвѣдывать* (Нѣмецкое слово); *муровать* – *щекотурить; строить каменное зданіе*; *цвичить* – *школить, полировать*; *шановать* – *беречь*; *шмаровать* – *тереть; шукать* – *искать*.

Можна припускати, що словник-госларій до «Енеїди» спонукав і Павла Білецького-Носенка взятися до перекладної лексикографії, проте зробив він це значно ґрунтовніше, з виробленням власної теоретичної концепції до укладання українсько-російського словника. Втім, у формуванні реєстру свого словника П. Білецький-Носенко (далі – *Сл. Б.-Н.*) міг узяти за основу список слів до «Енеїди», значно (в разі) розширивши його завдяки введенню спільнокореневих слів, синонімів, варіантів слова. Так, напр., слово *жовтий* «обростає» такими словами:

Жовтвіло «Желтая краска. Растворъ крашенія пряжи въ желтый цвѣтъ».

Жовтізна «желтый цвѣтъ на тѣлѣ. Разлитіе желчи»;

Жовтити «1) красить въ желтой цвѣтъ; 2) как сред[ній] глаголь: «жовтію» желтѣю, «жовкнуну» тоже желтѣю, блекну. См. **Половити**»;

Жовто (нар.) «Желто. Произведено от *золото*, съ перемѣной остраго з на дебелое ж. «Пожовкло» (г. безл.) пожелтѣло. См. **Половило**»;

Жовтобрюхъ «Полозь. См. **Полизъ**. Большая степная неядовитая змѣя съ желтымъ брюхомъ»;

Жовтбрюшка «Овсянка, птица»;

Жовтокъ «Желтокъ яичный»;

Жовтякъ «Огурецъ перезрѣлый. См. **Гирокъ**. **Огурокъ**. Такъ называютъ также слабыхъ людей обоого пола, имѣющихъ желтизну в лицѣ» [2, с. 138 – 139].

Назви осіб за професією, ремеслом виступають у гніздах такого типу:

Дзигармистръ (и. с. м. р.) «Часовой мастеръ; часовщикъ. По-польски тоже»;

Дзигармістерство (и. с. ср. р.) «Ремесло, искусство (!) часовыхъ дѣлъ»;

Дзигармистерчѣкъ (и. с. м. р.) «Ученикъ часовщика»;

Дзигармистрѣнко (и. с. м. р.) «Сынъ часовщика»;

Дзигармистрівна (и. с. ж. р.) «Дочь часовщика»;

Дзигармистрѣва (и. с. ж. р.) «Жена часовщика»;

Дзигармистрѣвати (г. д.) «Заниматься часовымъ дѣломъ; исправленіемъ часовъ» [2, с. 115];

Кравецъ (и. с. м. р.) «Портной. **Кравчик** (уменьш.). **Кравчѣк** ученик портнаго»;

Кравецкій (и. пр.) «Принадлежащій портному»;

Кравецтво (и. с. ср. р.) «Портняжество. Собраніе портныхъ»;

Кравцевати (г. ср.) «Заниматься портняжествомъ»;

Кравцівна (и. с. ж. р.) «Дочь порнаго»;

Кравчѣнко (и. с. м. р.) «Сынъ портнаго»;

Кравчѣна (и. с. м. р.) «Бѣдной портной, неискусный въ своѣмъ ремеслѣ»

Кравчѣха (и. с. ж. р.) «Портниха. Жена портнаго. **Кравчѣшка** (уменьш.)» [2, с. 195].

До формування змісту словникової статті П. Білецький-Носенко застосовує науковий підхід: слово описане за фонетичними й граматичними ознаками, лексичним значенням, словотвірними, синонімічними та фразеологічними зв'язками; додається й позамовна інформація (на підставі того знання української мови та лінгвістичної компетенції, що їх мав укладач словника).

Інформація культурного змісту подана, напр., щодо слів **гарбуз**, **плахта**. Значення слова **гарбуз**, що у *Словнику* до «Енеїди» перекладається одним словом російської мови – **тыква**, *Сл. Б.-Н.* розкриває в таких словникових статтях:

Гарбузѣвый, -ая, -ее (и. пр.) «Тыквяный, тыковный»;

Гарбузь (и. с. м. р.) «Тыква (*Cucurbita pepo*). По-татарски: кгарбузь. «Дати гарбуза». Отказать жениху. «Зъивъ гарбуза». Получилъ отказъ отъ невѣсты» [2, с. 99].

Слово **плахта** – «родъ юпки, которую носятъ поселянки» (за *Словником* до «Енеїди») – у *Сл. Б.-Н.* набуває енциклопедичного пояснення (як назва етнографічної реалії); важливим компонентом словникової статті є паремійний текст:

Плахта (и. с. ж. р.) «Понява. Кусокъ шерстяной грубой ткани, изъ толстой пестрой шелковой матеріи, всегда крупно- и яркоклетчатой, вдвое сложенной, которую малороссіянки носятъ вмѣсто сподницы. Поговорка: «Хто се зробивъ? – Невѣстка. – Дакъ нема невѣстки у хати. – А се жъ невѣстчина плахта». У свекрови невѣстка всегда виновата. На бѣднаго Макара и шишки летятъ. **Плахтѣна** (униз.) Старая, изношенная плахта» [2, с. 283].

Інформацію історичного змісту П. Білецький-Носенко подає при слові **ланци** (у *Словнику* до «Енеїди» **ланци** – «бранное слово»), а також при слові **кравчина** «повстання під проводом С. Наливайка», що виступає як слово-омонім у словотвірному гнізді

іменника **кравець**. Важливо відзначити, що «Етимологічний словник української мови» (ЕСУМ) у поясненні значення та походження цих слів так чи інакше спирається на відомості *Сл. Б.-Н.*, хоч спеціального коментаря щодо цього джерела – не подає, порівн.:

Словник Білецького-Носенка	ЕСУМ
Кравчіна (и. с. собир. ж. р.) «Произведено отъ <i>кравецъ</i> и худой, плохой портной. Такъ поляки называли возстаніе козаковъ подъ предводительствомъ гетмана Наливайка, потому что будто до избранія своего на гетманство занимался портняжествомъ (кравецствомъ). «У Кравчину» во время гетмана Наливайки» [2, с. 195]	[кравчина] (назва запорізького війська за часів гетьманування С. Наливайка); – очевидно, результат переносного застосування форми <i>[кравчина]</i> (зб.) «кравецький цех; кравці», похідної від <i>кравець</i> , у зв'язку з тим, що, за усними переказами, С. Наливайко був кравцем або сином кравця;.. за даними історичних джерел, С. Наливайко походив з сім'ї ремісника-кушніра [ЕСУМ, 3, с. 72]
Ланци (и. с. мн. ч.) «Начало: <i>ланецъ</i> (м. р.), правильнѣ <i>ландцы</i> , отъ нѣмецкаго слова Lands. Такъ называли солдатъ бывшей ландмилиціи при императрицѣ Елисаветѣ. Отъ своевольства этихъ солдатъ названіе <i>ланецъ</i> вошло въ число укоротительныхъ какъ озорникъ, наглець. «Ледачій ланцю!» Негодній наглець! «Изъ ланця устряв у москали; помоскалився». Изъ ландмилицкой пѣхоты поступилъ въ солдаты. См. Пикниерь » [2, с. 205]	Ланець «обідранець, старець» [<i>ланець</i>] «баламут, нахаба», <i>ланці</i> «старі поношені речі, ганчір'я», ст. <i>ланци</i> (< <i>ландци</i>) «солдати ландміліції (XVIII ст.)»; – відоме тільки в українській мові утворення, яке виникло з першої частини складного слова р. іст. <i>ландмилиция</i> (так іменувалася частина війська за царювання Єлизавети), що зводиться до нім. Land «земля, країна»; через лінивість і свавілля солдат ландміліції назва <i>ланець</i> набула негативного змісту [ЕСУМ, 3, с. 190 – 191]

Зразок структури й змісту словникової статті, що його запропонував П. Білецький-Носенко, згодом багато в чому прислужилася Б. Грінченкові в його праці над упорядкуванням і редагуванням фундаментального 4-томного «Словаря української мови» (Київ, 1907–1909). Що ж до перекладної лексикографії середини XIX ст., то у зв'язку з іменем І. Котляревського необхідно згадати важливу пам'ятку цього періоду – українсько-російський словник Миколи Закревського (1805 – 1871), що вийшов друком у Москві 1861 р. під назвою, «Словарь малороссійскихъ ідиомовъ» [5].

Для укладання цього словника використана значна, чи не вичерпна на той час джерельна база (лексикографічні та інші пам'ятки XVII – XVIII ст., твори українських письменників першої половини XIX ст., фольклорні тексти). Лексика і фразеологія з творів І. Котляревського подана із сумлінним цитуванням, з доречними коментарями самого лексикографа. М. Закревський зауважує, що і в «Енеїді», і в «Наталці Полтавці» «є слабкі місця, та вони зникають у порівнянні з цілістю; посередність ніколи б не мала такого могутнього впливу й чару, який мають на читача твори Івана Петровича Котляревського» [5, с. 620]. М. Закревський вважав свій словник посильним внеском до загальної скарбниці народної освіти й сподівався, що для майбутніх лексикографів він послужить матеріалом і посібником. Завершив свою працю таким побажанням: «*Помагай, Боже! – До готової колоди добре огонь підклада ти*» [5, с. 624].

І справді, порівняно невеликий українсько-російський глосарій (близько 1000 слів), що його Й. Каменецький склав до перших трьох частин «Енеїди», підніс зацікавлення українською мовою й українською культурою до наукового рівня, активізував мовну свідомість сучасників – ентузіастів словникової справи (О. Павловського, І. Войцеховича, П. Білецького-Носенка, М. Закревського та ін.) і послужив для подальшого розвитку української лексикографії та створення фундаментальних праць – перекладних словників Є. Желехівського і С. Недільського (1886), М. Уманця (Комарова) і А. Спілки (1893–1898), Б. Грінченка (1907–1909).

Література:

- Багмет А. Словник синонімів української мови / Наукове товариство ім. Шевченка; Редакція: Григор Лужницький і Леонід Рудницький. Том I: А – П. Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1982. 465 с. (Пам'ятки української мови і літератури. Том IX).
- Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до вид. В. В. Німчук. Київ: Наук. думка, 1966. 424 с.
- Войцехович И. Собрание слов малороссійскаго нарѣчія. *Труды Общества любителей россійской словесности при Москов. ун-те*, 1823. Кн. 2. С. 284–326.

4. Горещкий П. Історія української лексикографії. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. 244 с.

5. Закревский Н. Старосвѣтскій бандуриста. Кн. 3. Словарь Малороссійскихъ ідіомовъ. Москва, 1861, 628 с.

6. Кисілевський К. Бурлескна мова в «Перелицьованій Енеїді» Івана Котляревського. Проф. Кость Кисілевський. Українське мовознавство в останній добі (Філологічні праці). Видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента Папи. Праці Філософічно-філологічного Факультету. Том VII. Рим, 1973. С. 67–102.

7. Кузеля З. Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва (Про значення словників і їх ролі в культурному житті). Збірник на пошану Зенона Кузеля: Праці філологічної та історико-філософської секцій Записок НТШ. – Том CLXIX / За ред. В. Янева. Мовний редактор І. Кошелівець. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. С. 217–235.

8. Масенко Л. Котляревський Іван Петрович. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 277–278.

9. Нахлік Є. К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст / Наук. ред. В. Панченко; НАН України. ДУ «Інститут Івана Франка». Львів, 2015. 543 с.

10. Урбанович Г. Р. Переклад реалій англійською мовою в поемі Івана Котляревського «Енеїда». *Studia Philologica* : зб. студент. наук. праць / редколегія: О. В. Деменчук, О. В. Константінова, О. І. Павлова [та ін.]. Рівне : РДГУ, 2019. Вип. 3. С. 186–192.

11. Шевельов Ю. Традиції і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського. Чернівці: Рута, 1998. 80 с. (Передрук першопублікації 1940 р.).

12. ЭНЕИДА на малороссійскій языкъ перелицьованная И. Котляревскимъ / Съ дозволенія Санктпѣбургской Цензуры; / Иждивеніемъ П. Парпуры. – Въ Санктпѣбургѣ, 1798 года. – [Часть I–III + «Собраніе малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ,...»].

e-mail: tkachuk-miro@ukr.net

УДК: 811.111'374

Ткачук-Мірошніченко Олена Євгенівна,

кандидат філологічних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕОЛОГІЗМУ COVID (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 2020)

У статті досліджуються особливості функціонування неологізму Covid, який з'явився в англійській мові в 2020 році на тлі пандемії та став частиною coronaspeak. Відзначено дериваційний потенціал неологізму Covid. На прикладах досліджено структурну варіативність та комбінаторність неологізму Covid. Продемонстровано здатність неологізму Covid утворювати сполуки, часто із емоційно-експресивним забарвленням.

Ключові слова: неологізм, Covid, coronaspeak, числівник.

Olena Tkachuk-Miroshnychenko,

PhD

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PECULIARITIES OF NEOLOGISM COVID IN THE ENGLISH LANGUAGE IN 2020

The unprecedented change to the world order induced by the 2020 pandemic has brought change to the language we speak. The research presents a quick assessment of the linguistic potential of the neologism Covid, which was coined in 2020 to name a new type of coronavirus. The attempt has been made to analyze the structural variability of the neologism.

Key words: neologism, Covid, coronaspeak, numeral.

2020 рік увійде в історію англїстики як рік безпрецедентних змін. Кульмінацією «неологічного» буму останніх 10 років стала поява coronaspeak («коронавірусної») мови як реакції на зовнішні імпульси – суспільні зміни в житті людини на тлі пандемії коро-